

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

ЛІЩУК БОГДАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

**СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У
ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність: 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:

СТЕПАНЕНКО ВІКТОРІЯ ІВАНІВНА

доктор педагогічних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 22

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи від 02 червня 2025 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С. Ю.

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Ліщук Б. В. Соціальна адаптація дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти: робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»: 231 / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 45 с.

Мета дослідження: сформулювати пропозиції щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти. Об'єкт дослідження: соціальна адаптація дітей. Предмет дослідження: особливості, форми, методи і заходи соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти. У роботі визначено сутність і чинники соціальної адаптації дитини, охарактеризовано середовище закладу загальної середньої освіти як детермінанту соціальної адаптації дитини, окреслено особливості соціальної адаптації дітей вимушених переселенців до нового освітнього середовища. Здійснено дослідження актуального стану соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти. Виявлено, що у роботі з дітьми вимушених переселенців підліткового віку ефективними є тренінгові заняття, які сприяють формуванню згуртованості учасників, розвитку впевненості у власних силах, підвищенню рівня соціальної адаптованості. Проведено тренінг із соціальної адаптації, спрямований на емоційне розвантаження, формування стійкості, навчання дітей навичкам долаття тривоги і паніки. Розроблено рекомендації соціальним педагогам як пропозиції щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців.

Ключові слова: вимушений переселенець / внутрішньо переміщена особа, дитина, заклад загальної середньої освіти, соціальна адаптація.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	8
1.1. Сутність і чинники соціальної адаптації дитини.....	8
1.2. Середовище закладу загальної середньої освіти як детермінанта соціальної адаптації дитини.....	13
1.3. Особливості соціальної адаптації дітей вимушених переселенців до нового освітнього середовища.....	19
РОЗДІЛ 2 ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	23
2.1. Дослідження стану соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти	23
2.2. Тренінг із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців	28
2.3. Рекомендації соціальним педагогам щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців	32
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	38
ДОДАТКИ.....	44

ВСТУП

Війна росії проти України спричинила стрімке зростання кількості внутрішньо переміщених осіб. Серед них найуразливішими до суспільних потрясінь є діти [12]. За даними Інформаційно-обчислювального центру Міністерства соціальної політики України станом на 21.10.2024 р. серед внутрішніх переселенців 906 256 дітей [11]. Більшість дітей вимушених переселенців пережила стресові події і ситуації. Саме в дітей можуть виникати значні труднощі соціального та психоемоційного характеру, що може призвести до зниження рівня їх адаптаційних можливостей.

Провідна роль у сприянні успішній соціальній адаптації дітей вимушених переселенців належить закладу загальної середньої освіти [28]. Сучасне середовище закладу загальної середньої освіти здатне створити неповторне індивідуалізоване і персоналізоване враження, де у кожного є можливість відшукати і проявити себе, розкрити свій потенціал. В умовах війни питання соціальної адаптації дитини тісно пов'язане з безпекою освітнього середовища, що впливає на якість міжособистісних відносин, захищеність учасників освітнього процесу, їх комфортність і задоволеність [38].

Сутність і чинники соціальної адаптації дитини висвітлено у наукових працях І. Галецької [5], А. Делікат [7], Н. Каньоси [14], І. Лиховид [18], С. Силкіної [28], А. Татьянчикова [34] та ін.

На необхідності створення у закладі загальної середньої освіти безпечного, адаптивного, комфортного середовища наголошували Н. Бойчук, Г. Цюман [38], В. Куриця, Г. Розлуцька [25], О. Лаврентьева, Л. Скрипнік [16], Н. Сабат, Д. Тимків [26], У. Фесенко [35], R. Jones, J. Kreppner, F. Marsh, B. Hartwell [41], K. Schonert-Reichl, M. LeRoeta [42] ін.

Особливості соціальної адаптації дітей вимушених переселенців розглядалися І. Григоренко, Н. Савельєвою [6], Л. Деревенею [9], В. Дереш [10], Ю. Жданович [12], Н. Сергєєвою [27], І. Сьомкіною [33], Н. Яремчук [40] та ін.

Незважаючи на наявність наукових праць, присвячених виявленню проблем і потреб дітей вимушених переселенців, організації роботи з ними, визначення ролі закладу загальної середньої освіти в процесі соціальної адаптації таких дітей до нового освітнього середовища, обрана нами тема в умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану, зниження рівня життя населення є актуальною, затребуваною і потребує подальшого вивчення, зокрема в аспекті пошуку шляхів і напрямів вдосконалення відповідної роботи, що сприятиме соціальній адаптації дітей вимушених переселенців.

Мета дослідження: сформулювати пропозиції щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження: соціальна адаптація дітей.

Предмет дослідження: особливості, форми, методи і заходи соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

1. Визначити сутність і чинники соціальної адаптації дитини.
2. Охарактеризувати середовище закладу загальної середньої освіти як детермінанту соціальної адаптації дитини.
3. Окреслити особливості соціальної адаптації дітей вимушених переселенців до нового освітнього середовища.
4. Дослідити актуальний стан соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти.
5. Провести тренінг та розробити рекомендації соціальним педагогам як пропозиції щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз джерел наукової літератури, синтез, узагальнення, систематизація наукових теоретичних підходів і положень щодо соціальної адаптації дитини, характеристики закладу загальної середньої освіти як середовища, яке впливає на соціальну адаптацію дитини, порівняння результатів досліджень для окреслення особливостей соціальної адаптації дітей

вимушених переселенців; емпіричні – опитування, спостереження, контент-аналіз для визначення стану соціальної адаптації дітей вимушених переселенців, форм, методів і заходів роботи у закладі загальної середньої освіти з відповідною категорією дітей; методи описової статистики для обробки результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в узагальненні та розширенні теоретичних положень про проблему соціальної адаптації дітей вимушених переселенців в закладі загальної середньої освіти. Проведене дослідження сприяє формуванню теоретичної бази для подальших досліджень у цій сфері, а також для розробки практичних заходів з удосконалення роботи щодо соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані закладами загальної середньої освіти у діяльності соціальних педагогів щодо соціальної адаптації дітей вимушених переселенців. Розроблені рекомендації можуть бути впроваджені в практику відповідної діяльності для підвищення її ефективності.

Експериментальна база дослідження. Семидубський ліцей Семидубської сільської громади.

Дослідження здійснено в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки «Сучасні моделі і практики соціальної роботи та соціального забезпечення» (державний реєстраційний номер 0124U003595).

Апробація результатів та публікації. Результати і висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки, закладу загальної середньої освіти, який склав експериментальну базу дослідження, представлені у формі доповіді та публікації тез у збірнику наукових праць за результатами участі у XVI Всеукраїнській науково-практичній конференції

науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (м. Луцьк, 14 травня 2025 р.) [17].

Робота складається зі Вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел – 42 найменування. Обсяг роботи – 45 сторінок. Робота містить 4 таблиці, 1 рисунок.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Сутність і чинники соціальної адаптації дитини

Адаптація розглядається як процес пристосування особистості до життя в соціумі відповідно до його норм, вимог, а також потреб та інтересів самої особистості. У процесі адаптації дітям притаманний виснажений емоційний потенціал, тому вони потребують допомоги від закладу освіти та свідомої участі батьків у цьому процесі. Можливості соціальної адаптації особистості визначають завдяки онтогенетичній соціалізації (міжособистісне спілкування, взаємодія з іншими учасниками соціального середовища тощо). Результатом адаптованості є набуття нових механізмів, виховних установок, особливостей характеру, темпераменту і соціальна поведінка в межах визначеної більшістю суспільства норми [9].

І. Галецька звертає увагу, що процес адаптації відбувається в результаті поєднання неусвідомлюваного і свідомого моделювання людиною власної поведінки, яке постає як індивідуальна стратегія та ситуативна тактика, що мають на меті досягнення бажаного результату. Отримання відповідного результату залежить від впливу соціальних регуляторів, які поділяють на:

- зовнішні (норми поведінки, правила, вимоги, побажання, очікування щодо поведінки);
- внутрішні (інтереси, потреби, ціннісні і сенсожиттєві орієнтації).

Виходячи з цього, можна зазначити, що адаптація дитини є системною відповіддю її організму і психіки на тривалий і багаторазовий вплив чинників

середовища. Її результатом є досягнення балансу між організмом та середовищем [25].

До психологічних чинників, які визначають особливості соціальної адаптації, відносять:

- психологічні властивості особистості;
- індивідуальні когнітивні стилі опрацювання інформації;
- копінг-стратегії;
- способи і тенденції емоційно-поведінкового реагування залежно від ступеня соціальної адаптації [5].

Соціальними чинниками, які гальмують соціальну адаптацію, є:

- кабінетна система навчання;
- збільшення початкового навантаження на учня;
- завищені вимоги вчителів;
- труднощі в отриманні позитивних оцінок;
- відсутність у дитини інтересу до навчання;
- відсутність підтримки батьків і вчителів, якої дитина очікує найбільше [14].

Одним із підходів є розгляд процесу адаптації як схеми або стилю розв'язання різних видів проблем:

- тимчасової (наприклад, тимчасове пересування в колективі або ситуації);
- постійної (спілкування з друзями, однокласниками у школі, батьками вдома);
- важкої (потреба в довгому і терплячому розв'язанні проблеми);
- простої (розв'язання проблеми самої по собі);
- розв'язуваної (знаходження шляхів розв'язання проблеми);
- нерозв'язуваної (коли людина вважає, що виходу немає);
- взагалі не проблеми (постановка питання залежить від ситуації, колективу та самої людини) [1, с. 5].

Зміст адаптації складають такі поняття: адаптування, адаптованість, адаптивний цикл, адаптивний ефект і адаптивна ситуація, визначення яких розкрито у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Зміст адаптації [15]

Поняття	Визначення
Адаптування	власне процес адаптації
Адаптованість	стан організму в результаті успішного здійснення процесу адаптації
Адаптивний цикл	сукупність процесів від початкового стану організму і до кінцевого
Адаптивний ефект	відмінності в стані організму до початку і завершення процесу адаптації
Адаптивна ситуація	конкретний момент взаємодії організму та середовища, що відображає необхідність адаптивних перетворень

Надалі розглянемо вікові особливості як чинники соціальної адаптації дитини. У процесі навчання в закладі загальної середньої освіти дитина проходить через певні кризові етапи, кожний із яких має свою специфіку і свої проблеми, які потребують особливої уваги [20]. Стресовою ситуацією для дитини є початок навчання в закладі загальної середньої освіти (6/7 років), оскільки їй необхідно адаптуватися до нових умов. Від благополуччя адаптаційного періоду під час вступу до закладу загальної середньої освіти значною мірою залежить успішність подальшої соціальної діяльності дитини. У цьому контексті виокремлюють декілька чинників, від яких залежить адаптація дитини:

- її індивідуальні особливості;
- характер взаємовідносин з оточуючими;
- тип закладу загальної середньої освіти;
- ступінь підготовленості до шкільного життя;
- підтримка членів сім'ї [7].

Важливим етапом є адаптація до умов навчання у п'ятому класі. Характерною особливістю молодшого підліткового віку є зміна провідної діяльності дитини. Замість оволодіння навчальною програмою важливе значення набуває інтимно-особистісне спілкування. Також слід звернути увагу, що зараз діти, які переходять до п'ятого класу, вже три роки початкової школи вчилися в умовах війни. Важливої значущості набуває успішність соціальної адаптації до колективного класу, особливо якщо в цей період дитина змінює місце навчання [34].

У підлітковому віці відзначають певну диспропорцію між фізичним і психічним розвитком. Тобто, за прискореного фізичного розвитку нерідко запізнюється формування психологічних і психічних основ особистості – ціннісних орієнтацій, вольового контролю, моральних установок та ін., що призводить до вікових ризиків. Адаптивні механізми розвинуті недостатньо саме в підлітковому віці. Крім того, труднощі процесу соціальної адаптації підсилюються особливостями «кризи підліткового віку», що характеризується підвищеною тривожністю, невідповідністю до виконання нових соціальних ролей, суперечностями у сфері спілкування, розходженнями між потребами та обставинами життя, які обмежують їх реалізацію, проблемою узгодженості оцінок, особистих можливостей і домагань підлітка з цілями і цінностями соціального середовища тощо. Оптимальними умовами соціальної адаптації у підлітковому віці є застосування індивідуального підходу, а також розвиток та підтримка інтересів і здібностей дитини [27].

Гендерні відмінності в процесі адаптації у підлітковому віці проявляються в тому, що дівчата, з одного боку, швидше адаптуються до нових умов навчання, ніж хлопці. З іншого боку, вони більше, ніж хлопці, схильні до

емоцій тривожного характеру, що особливо пов'язано з демонстрацією своїх можливостей у ситуаціях оцінювання і стосунках з новими педагогами. У хлопців порівняно з дівчатами недостатньо розвинена здатність до рефлексії. Їм важко прийняти нового класного керівника та призвичаїтись до його вимог. Також у хлопців може помітно знизитися успішність, що негативно позначається на їх мотивації до навчання [14].

Дослідження особливостей адаптації в юнацькому віці свідчать про те, що українська молодь протягом тривалого періоду перебуває в кризовій соціально-психологічній ситуації, що пов'язана із соціально-економічними і політичними проблемами, російською військовою агресією проти України. Тому на тлі звичайних процесів адаптації, пов'язаних з переходом дитини до 10 класу, умови війни, соціально-економічної і політичної нестабільності, соціальні виклики вимагають від неї вміння адаптуватися до нових умов, виявляти самостійність, стійкість, ініціативність.

У період ранньої юності, з одного боку, з'являються прагнення до самоаналізу, пізнання себе, обмірковування та співставлення своїх ідей і думок з іншими. Цей вік характеризується переходом до самостійності, самовизначення, розвитку світогляду, моральної свідомості і самосвідомості, появою активної життєвої позиції, усвідомленням власної значущості. А з іншого боку, молода людина може відчувати стан дезадаптації і дезорганізації в процесі самореалізації. У неї виникають труднощі із самовизначенням, розумінням своїх емоційних переживань. Це підвищує ризик схильності до дій, для яких характерна асоціальна спрямованість.

Наслідком юнацького максималізму, як однієї із характерних особливостей юнацького віку, можуть бути труднощі, пов'язані з формуванням виваженої поведінки. Також на таку поведінку впливають емоційні реакції у відповідному віці, що залежать від гормональних і фізіологічних процесів.

Усі зазначені особливості, що проявляються в юнацькому віці, впливають на адаптаційні процеси, переосмислення молодою людиною сюжетів своєї

індивідуальної свідомості, без яких неможливе успішне здійснення діяльності [29].

Отже, сутність соціальної адаптації дитини, з одного боку, характеризується прийняттям нею норм, вимог і правил життя в новій соціальній спільноті, а з іншого боку, наскільки ця спільнота приймає дитину, яку позицію вона займає у відповідній спільноті, наскільки група задоволена дитиною, як співпадають індивідуальні і соціальні цінності. Процес соціальної адаптації дитини залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників, зокрема від вікових, індивідуальних особливостей, поведінки, соціального середовища і досвіду дитини.

1.2. Середовище закладу загальної середньої освіти як детермінанта соціальної адаптації дитини

Беззаперечною детермінантою соціальної адаптації дитини є сім'я, яка є природнім осередком її становлення і розвитку як особистості. Проте великий вплив на дитину чинить і ряд інституцій, серед яких – заклад загальної середньої освіти. У школі дитина проводить значну частину свого часу. Тому створення сприятливого для розвитку й адаптації дитини освітнього середовища є важливим [26].

Середовище закладу загальної середньої освіти – це ефективний, інтегральний, мультискладний чинник розвитку особистості в процесі здобуття освіти, який створює специфічне поле взаємодії усіх учасників освітнього процесу. Воно:

- впливає на поведінку й академічні результати учнів;
- слугує вагомим чинником якості освітнього процесу та його результатів;
- постає тим місцем, де відбувається трансформація досвіду й ідентичності усіх учасників освітнього процесу.

Сутність адаптаційного періоду в закладі загальної середньої освіти полягає в тому, щоб створити неминучий процес адаптації інтенсивнішим. Рівень ефективності цього процесу суттєво впливає на успішність навчальної діяльності, збереження фізичного і психічного здоров'я дитини.

На думку М. Братко і Є. Сіменик, середовище закладу загальної середньої освіти являє собою систему впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які включені до соціального і предметно-просторового оточення в межах освітнього процесу, що організовується і найактивніше впливає на багаторівневу систему умов / обставин / чинників / можливостей, яка забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності учнів в усіх аспектах (цільовий, змістовий, процесуальний, результативний, ресурсний тощо) [3].

Адаптацію дитини до школи поділяють на три етапи. Перший етап пов'язаний з її приходом до школи. Профілактична робота у закладі загальної середньої освіти спрямована на: знайомство дитини зі закладом та прилеглою територією; вдосконалення дрібної і великої моторики; проведення спортивних занять; розвиток загального інтелекту; робота з дитиною з метою збереження емоційної рівноваги.

Другий етап пов'язаний з безпосередньою адаптацією дитини до школи. Робота закладу спрямована на: надання підтримки, виявлення та врахування індивідуальних особливостей і можливостей учнів при формуванні освітнього процесу; консультування батьків з проблем адаптації дитини до школи.

Третій етап передбачає роботу з учнями, у яких виявлені ознаки дезадаптації (діагностика психічного здоров'я дитини – агресивність, самооцінка, тривожність тощо) [39].

Середовище закладу загальної середньої освіти характеризується відносно стійкою сукупністю функціонально пов'язаних і впорядкованих елементів (компонентів) діяльності суб'єктів, що взаємодіють між собою, для досягнення певних результатів навчання, виховання, адаптації і розвитку особистості учня. Його функціонування передбачає наявність мети та завдань,

які її конкретизують, дотримання певних принципів, продуманість змісту, застосування конкретних форм, методів і засобів, виконання функцій за призначенням.

Середовище закладу загальної середньої освіти як цілеспрямована організована, керована, відкрита соціально-педагогічна система, забезпечує розвиток особистості учня, реалізацію його творчого потенціалу, формування необхідних компетентностей [2].

Адаптивність освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти має спрямовуватись на врахування викликів і тенденцій змін: глобальні (соціальні, технологічні, економічні тренди), світові тенденції змін в освітній і соціальній системах; тенденції розвитку системи освіти в Україні; відповідність вимогам до якості освіти [16]; врахування можливостей громади, в якій функціонує заклад загальної середньої освіти.

Тобто адаптивність — це здатність закладу загальної середньої освіти забезпечити кожній дитині:

- дружній характер взаємовідносин, відкритість інформаційного, пізнавального, соціального середовища;
- розмаїтність освітніх програм, узгодженість з ними засобів, методів і технологій навчання з урахуванням індивідуальних особливостей та інтересів дитини;
- повноцінність емоційно-морального, інтелектуального, фізичного розвитку дитини.

Концептуальними ідеями створення адаптивного середовища у закладі загальної середньої освіти постають ідеї гуманітарно-культурологічного, особистісно-діяльнісного, діалогічного, рефлексивного підходів, відкритості освітнього середовища, пріоритету позитивного зворотного зв'язку та інтеграції змісту [35].

Також важливою є реалізація ідеї забезпечення прав і свобод дітей. Заклад загальної середньої освіти постає не лише місцем, де діти навчаються, а, й передусім, повноцінно розвиваються, проявляють креативність, реалізують

свої задатки і здібності. Тобто заклад загальної середньої освіти сьогодні виступає осередком плекання творчих, вільних й активних особистостей. Існування закладу такого типу є можливим тільки за умови, що дітям комфортно і вони перебувають у сприятливому соціально-психологічному кліматі. Такі умови сприяють допомагають вчасно й оперативно реагувати на потреби дитини, з повагою ставитися до всіх учасників освітнього процесу [26].

Основними функціями закладу загальної середньої освіти щодо адаптації дитини слугують: орієнтаційна, стимулююча, пропедевтична, реабілітаційна, корекційна, функція збереження і зміцнення здоров'я учнів [35].

Несприятливі впливи середовища можуть призводити до:

- появи складних ситуацій у міжособистісному спілкуванні дитини (конфлікти з батьками, друзями, вчителями, непорозуміння з оточенням тощо);
- проявів психологічного та емоційного насильства; ігнорування, приниження, погроз, недоброчинного ставлення;
- дії несприятливих чинників, пов'язаних із навчанням дитини, тощо.

Крім того, в умовах війни існує загроза її життю і здоров'ю, що може посилювати дію несприятливих чинників. Для того, щоб захистити, убезпечити і запобігти наслідкам впливу на дитину таких чинників, забезпечити умови для її соціальної адаптації, виникає потреба у тому, що середовище закладу загальної середньої освіти повинно бути, перш за все, безпечним. Захищеність в середовищі закладу загальної середньої освіти – це оцінка відсутності насильства в усіх його видах, формах для всіх учасників освітнього простору [37].

Основні принципи безпечного середовища закладу загальної середньої освіти представлені в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Принципи безпечного середовища закладу загальної середньої освіти [37]

Принцип	Зміст
Життя людини як головна цінність	Визначає модель мінімально необхідної безпеки дитини, максимально усуває ризики, що загрожують як її життю, так і дорослих
Урахування регіональної специфіки	Здійснення обліку небезпек та можливих надзвичайних ситуацій з урахуванням специфіки регіону, громади, в яких функціонує заклад загальної середньої освіти
Комплексна оцінка небезпек і ризиків	Методика оцінки різних зовнішніх і внутрішніх освітніх ризиків на основі комплексного, системно-синергетичного підходів
Принцип міні-макса	Мінімізація можливих втрат, враховуючи найгірший сценарій розвитку ситуації, досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімального ресурсного забезпечення
Максимальна ефективність	Створення умов та здійснення системи заходів, спрямованих на забезпечення максимального рівня безпеки середовища закладу загальної середньої освіти

В умовах збройного насилля та інформаційної агресії росії проти України головним вектором роботи в нашій країні постає національно-патріотичне виховання молоді. В такій ситуації заклади загальної середньої освіти потребують створення середовища, яке б забезпечувало умови для формування української громадянської ідентичності. Тобто національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави і суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі:

- суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність);
- формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України;
- соціальної активності і відповідальності за доручені державні та громадські справи;
- готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Отже, середовище закладу загальної середньої освіти надзвичайно важливе для формування у дітей таких якостей, як правдивість, чесність, любов до рідної землі, відповідальність за власні вчинки тощо. Це неможливо без ознайомлення дітей із правилами безпечної поведінки, формування навичок запобігання потенційним ризикам і небезпекам, а також без розвитку в них навичок подолання труднощів у своєму житті, формування вмінь аналізувати вчинки свої, своїх однолітків й оточення [26].

Безпечне середовище закладу загальної середньої освіти забезпечує наявність безпечних умов навчання та праці, достатніх ресурсів для дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу, комфортну міжособистісну взаємодію, відсутність будь-яких проявів насильства; сприяє емоційному благополуччю учнів, вчителів і батьків, успішній соціальній адаптації дитини.

1.3. Особливості соціальної адаптації дітей вимушених переселенців до нового освітнього середовища

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою може бути громадянин України, іноземець або особа без громадянства. Такі особи повинні перебувати на території України на законних підставах і мати право на постійне проживання. Вони були змушені залишити / покинути місце свого проживання в результаті / з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Внутрішньо переміщених осіб також називають вимушеними переселенцями [22].

Вимушене переміщення дітей, спричинене війною, різка зміна комфортного середовища позначаються на їх соціальній адаптації. Соціальна адаптація тісно пов'язана з процесом соціалізації. У дитячому та юнацькому віці характерними механізмами адаптації, які впливають на процес соціалізації в цілому, є: прийняття та засвоєння нових соціальних ролей, соціально-рольова ідентифікація, наслідування як відтворення поведінки і діяльності, досвіду людей, інтеріоризація оцінних ставлень батьків, педагогів і ровесників, орієнтація на соціальні очікування старших та однолітків, порівняння себе з іншими людьми, навіюваність і конформізм [23].

Соціальна адаптація дітей вимушених переселенців є процесом їх пристосування «до умов нового соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із приймаючою громадою, інтеграції в соціальні групи нового поселення, прийняття норм і цінностей нового соціального оточення» [12, с. 206].

Дітям вимушених переселенців доводиться адаптуватися до нових умов проживання, соціального оточення, закладу освіти, налагоджувати неформальні

відносини, що може впливати на результативність освітнього процесу, відчуття соціальної приналежності до нової спільноти, реалізацію їх потенціалу, емоційне самопочуття тощо [10].

Діти-переселенці найчастіше стикаються з такими проблемами:

- емоційні порушення;
- агресивність, тривожність, депресія;
- невротичні реакції (погіршення сну, апетиту, різноманітні страхи);
- ускладнена адаптація до нових соціокультурних умов;
- порушення в розвитку пізнавальних психічних процесів (погіршення пам'яті, мислення, уваги) [40].

До показників адаптованості дітей вимушених переселенців відносять:

- ступінь задоволеності собою, групою, а також різними сторонами своєї життєдіяльності;
- активне залучення у діяльність приймаючої громади;
- активність у досягненні поставлених завдань;
- соціальний комфорт;
- розуміння можливості реалізації власних цілей у майбутньому.

Діти вимушених переселенців, як діти, що потрапили в складні життєві обставини та пережили кризову ситуацію, потребують соціально-педагогічної підтримки, яка є важливим ресурсом підвищення їх життєстійкості, де особливе значення має позитивне соціальне оточення, що дозволить задовольнити потреби у захисті, близькості, інформації, розрядці, заспокоєнні тощо. Така підтримка має позитивний вплив на характер їх поведінки після дії стресогенних чинників [12].

Ядром соціально-педагогічних проблем дітей вимушених переселенців є тяжкий травматичний досвід, переживання якого ускладнюються необхідністю адаптуватися в новому середовищі. Тобто, загроза життю і благополуччю за місцем попереднього проживання поєднується із необхідністю контактувати із незнайомим середовищем. Пережитий дитиною травматичний досвід впливає на когнітивні процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини,

самооцінку, світогляд в цілому. Діти вимушених переселенців залишаються без стабільного, безпечного в підтримуючого оточення, яке є необхідним для нормального розвитку. Навіть якщо сім'я переселилася на нове місце в повному складі, дорослі не можуть приділяти увагу потребам і вихованню дітей так, як це було раніше, оскільки батьки також пережили травматичний досвід і адаптуються на новому місці. Із втратою найближчого оточення (близькі, родичі, сусіди) сім'я втрачає значну частину соціальної підтримки [33].

Приймаюча територіальна громада, заклади освіти, у яких навчаються діти, зареєстровані як ВПО, мають об'єднати зусилля для розвитку їх адаптаційних можливостей, що можна досягти, реалізуючи такі функції:

- соціально-економічна (фінансова, благодійна допомога, безкоштовне харчування та відпочинок, цільова підтримка для здобуття вищої освіти, соціальний супровід та ін.);
- громадсько-культурна (знання громадянських прав і обов'язків, формування лідерських якостей, розвиток критичного мислення, навички медіаграмотності, становлення громадянської позиції, відповідність зазначених складових віку дитини);
- соціально-психологічна (створення оптимальних умов для успішної адаптації та інтеграції у групи ровесників, нове соціальне середовище приймаючої територіальної громади, профілактика конфліктів, маргіналізації та булінгу дітей ВПО, налагодження позитивного спілкування, соціальної взаємодії) [10].

Розвиток адаптаційних можливостей дітей вимушених переселенців також залежить від показників ресурсності сім'ї. Труднощі, які відчуває родина, можуть впливають на соціальну ситуацію розвитку дитини. Тому підвищення ролі сім'ї, покращення соціально-психологічного клімату у родині, посилення її економічної стабільності сприяють адаптації дитини та підвищенню її стійкості до негативних впливів, покращують соціальну взаємодію.

Слід зазначити, що соціальна адаптація дітей вимушених переселенців до нового освітнього середовища – один із найважливіших складників адаптації сім'ї за місцем переселення. Заклад загальної середньої освіти не виділяє таку дитину серед інших учнів як «жертву» і допомагає:

- адаптуватися й інтегруватися у новий колектив;
- включитися в освітній процес;
- зменшити рівень стресу;
- мотивувати до навчання;
- налагодити ефективну комунікацію і взаємодію [28].

Отже, соціальна адаптація дітей вимушених переселенців до нового освітнього середовища – один із найважливіших складників адаптації сім'ї за місцем переселення. Розвиток адаптаційних можливостей дітей вимушених переселенців залежить від рівня набуття ними особистісних якостей, засвоєння соціальних ролей, задоволення їх потреб, підвищення ресурсності сім'ї, залучення у діяльність приймальної громади. У цьому контексті, важливою є соціально-педагогічна робота в закладі загальної середньої освіти з дітьми, які пережили травматичні події. Така робота, в першу чергу, передбачає соціально педагогічну підтримку дітей вимушених переселенців, яка постає одним із ресурсів підвищення їх життєстійкості, проведення заходів захисного і профілактичного характеру та спрямована на вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням дотримання прав дитини, попередженням й протидією негативним чинникам, що можуть спричиняти поглиблення кризового стану [6].

Враховуючи вищезазначене, процес соціальної адаптації дітей вимушених переселенців передбачає їх активне пристосування до умов нового соціального середовища, прийняття його норм і цінностей, формування адекватної системи стосунків у відповідному середовищі, інтеграцію в нові соціальні групи.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Дослідження стану соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти

Адаптація дітей вимушених переселенців до нового освітнього середовища під час війни є складним процесом. Дітям, особливо підліткового віку, важко змиритися з неочікуваними змінами місця проживання, умовами навчання, неможливістю зустрітися з друзями, які були за попереднім місцем навчання [21]. У цьому підрозділі кваліфікаційної роботи ми мали на меті дослідити стан адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти.

Експериментальним майданчиком для дослідження став Семидубський ліцей Семидубської сільської громади. У дослідженні взяли участь як діти вимушених переселенців, так і діти, які є мешканцями громади, з метою нерозділення дітей за їх соціальним статусом. Така позиція сприяє більш ефективній соціальній адаптації дітей вимушених переселенців.

Аналіз документації ліцею дозволив виокремити наступні аспекти роботи щодо соціальної адаптації учнів, зокрема дітей вимушених переселенців.

Основними завданнями діяльності ліцею є:

1. Створення сприятливого освітнього середовища для формування компетентнісно-орієнтовної особистості з активною громадянською позицією, здатністю до свідомого вибору і прийняття рішень.

2. Пошук, відбір і підготовка здібної і обдарованої молоді.

3. Якісна підготовка до здобуття вищої освіти та професійного самовизначення [19].

Одним із принципів діяльності ліцею є дитиноцентризм, раціональність і доцільність у виборі форм і засобів освіти та виховання для задоволення духовних запитів дитини, її пізнавальних й інтелектуальних можливостей та інтересів.

Створення безпечного і комфортного освітнього середовища, вільного від усіх форм насильства та дискримінації в закладі, рівності доступу до здобуття освіти усіх здобувачів, інклюзивність, збереження фізичного та психічного здоров'я учнів постають одними із головних завданнями розвитку ліцею.

У ліцеї здійснюється психолого-педагогічний супровід адаптації учнів 1, 5, 10 класів, проводяться психолого-педагогічні консилиуми з питань адаптації ліцеїстів до умов навчання, надаються рекомендації учасникам освітнього процесу [31].

Пріоритетними напрямками роботи ліцею, які сприяють соціальній адаптації учнів, є:

- організація просвітницько-профілактичної, інформаційно-освітньої роботи, спрямованої на попередження негативних явищ через формування в здобувачів освіти життєвих навичок, які сприяють відповідальній, адаптованій, безпечній поведінці;

- проведення діяльності з розвитку комунікативних навичок спілкування;
- утвердження здорового способу життя;
- впровадження учнівського самоврядування в освітній процес;
- запобігання проявам екстремізму, расової та релігійної нетерпимості;
- створення безпечного демократичного правового освітнього середовища та позитивного мікроклімату в шкільних колективах;
- виховання в здобувачів освіти самокритичного ставлення до власних вчинків.

Основні заходи щодо соціальної адаптації дітей вимушених переселенців:

– класні години, рольові ігри, тренінгові інтерактивні заняття, моделювання та аналіз життєвих ситуацій, формування навичок конструктивного вирішення конфліктів у міжособистісних стосунках, враховуючи вікові особливості учнів;

– перегляд та обговорення з дітьми тематичних відеосюжетів, відеороликів, які підіймають актуальні соціальні проблеми;

– залучення до виховного процесу батьків, громадських організацій, самоврядування, координація взаємодії, співпраця, що забезпечує стійкість і стабільність освітнього процесу, сприяє усуненню психолого-педагогічних порушень соціальної адаптації неповнолітніх.

В ліцеї проводиться така робота:

– сформовано банк даних дітей пільгових категорій, який оновлюється по мірі надходження інформації про зміну соціального статусу дитини та появи нових дітей пільгового контингенту ліцею;

– складено копії особових справ на дітей пільгових категорій, в тому числі ВПО;

– створено умови для організації інклюзивного навчання, раціонального збалансованого харчування дітей протягом часу перебування в закладі;

– забезпечено диференційований психолого-педагогічний супровід дітей.

Робота учасників освітнього процесу спрямована на формування позитивної думки, толерантного ставлення, руйнування психологічних, фізичних і соціальних бар'єрів, які виключають або обмежують їхню участь у повноцінній діяльності [13].

Надалі перейдемо до опису констатувального етапу експериментального дослідження. У межах дослідження взяли участь 10 дітей підліткового віку – діти вимушених переселенців та діти, які є мешканцями громади. У табл. 1 дітей вимушених переселенців відзначено у комірках з кодами сірим кольором.

Для дослідження рівня адаптації дітей було обрано діагностичний інструментарій – Методику визначення особистісної адаптованості школярів

(автор А. Фурман). Зазначена методика відноситься до методів діагностики, які складають діагностичний мінімум у роботі практичного психолога та соціального педагога. Вибір методики зумовлений тим, що її застосування у діагностичній роботі з учнями можливе від 9 років. Методика полягає в тому, що за допомогою одного питання, яке вміщує в собі 15 складових зовнішнього і внутрішнього світу учня і 5 можливих варіантів відповідей, вивчається поле життєдіяльності учня, що складається з 4 сфер: «школа», «сім'я», «вулиця» і «власне Я». У кожній із зазначених сфер зафіксовані найголовніші компоненти, з якими учень постійно вступає у взаємодію [36]. У нашому випадку така взаємодія може бути порушена, якщо це стосується дитини, яка зазнала вимушеного переселення, що впливає на процес її адаптації.

Дослідження відповідає стандартам дослідницької етики, проводилося на засадах надання учасниками та їх батьками / особами, які їх замінюють, добровільної згоди на участь у ньому.

Отримані результати щодо стану адаптації дітей представлено в табл. 2.1.

Аналіз представлених в таблиці 2.1 результатів засвідчив наступне:

- показники адаптованості наявні у 10% опитаних дітей та представлені на низькому рівні;
- показники неадаптованості наявні у 60% дітей на неочевидному (40%) і очевидному (20%) рівнях.
- показники дезадаптованості наявні у 30% дітей на ситуативному (20%) і критичному (10%) рівнях.

У дітей вимушених переселенців (20% від загальної кількості дітей, які взяли участь у дослідженні) було виявлено наявність критичного рівня дезадаптації (50%) і неочевидну неадаптованість (50%).

Таблиця 2.1

Показники особистісної адаптованості дітей

Учень / учениця Код	Стать	Вид соціально- психологічної адаптації	Рівень функціонування особистісної адаптованості	Показники адаптованості
1	Чоловіча	Неадаптованість	Неочевидний	53
2	Жіноча	Адаптованість	Низький	58
3	Жіноча	Неадаптованість	Очевидний	40
4	Жіноча	Дезадаптованість	Ситуативний	33
5	Чоловіча	Неадаптованість	Очевидний	46
6	Чоловіча	Дезадаптованість	Ситуативний	37
7	Чоловіча	Дезадаптованість	Критичний	20
8	Жіноча	Неадаптованість	Неочевидний	51
9	Чоловіча	Неадаптованість	Неочевидний	53
10	Жіноча	Неадаптованість	Неочевидний	51

Такий стан речей засвідчив зміни у житті дітей, пов'язані з вимушеним переселенням, які вплинули на поле їх життєдіяльності. Разом із соціальним педагогом ліцею ми обговорили подальші кроки роботи та взаємодії. Наступним етапом дослідження стало проведення тренінгу із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців. Вибір такої форми роботи зумовлений тим, що тренінг як групова форма сприяє комунікації, налагоджує та покращує взаємодію між учасниками, координацію дій в команді, що може позитивно вплинути на процес їх адаптації.

Опис проведення тренінгу із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців представлено в підрозділі 2.2 кваліфікаційної роботи.

2.2. Тренінг із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців

Залежно від вікових особливостей можуть відрізнятися підходи до роботи з дітьми вимушених переселенців щодо їх соціальної адаптації. Якщо у роботі з дітьми 7–11 років більше уваги приділяють рольовим іграм, творчості, фізичній активності, постановці міні-вистав, то у підлітковому віці застосовують обговорення, спілкування в групах на задані теми, тренінгові заняття.

Тренінги із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців можуть включати різні тематики, об'єднані загальною програмою або представлені окремо, з урахуванням потреб відповідної категорії дітей. Серед тем можна, наприклад, запропонувати такі, які включають у себе питання:

- зайнятості;
- ефективної комунікації і взаємодії;
- постановки життєвих цілей;
- захисту прав дитини;
- здорового способу життя;
- профілактики насильства;
- профілактики конфліктів та ін. [24].

Проведення тренінгів з дітьми ВПО сприяє формуванню згуртованості учасників, розвитку у них впевненості у власних силах, підвищенню рівня соціальної адаптованості.

У нашому дослідженні для проведення було обрано тренінг із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців Л. Сімонової «Пошук внутрішніх ресурсів» [30], розроблений авторкою саме з урахуванням особливостей відповідної категорії дітей.

Мета тренінгу полягає в емоційному розвантаженні, формуванні стійкості дітей вимушених переселенців, навчанні навичкам долаття тривоги і паніки.

Основні завдання тренінгу:

- формування позитивного мислення, віри в себе і свої сили;
- розвиток гнучкості соціального поведіння (вміння пристосуватися до нових надскладних умов з мінімальним негативним впливом на психіку);
- профілактика, подолання тривоги і психоемоційного напруження.

Тривалість: 1 година.

Очікувані результати:

- підвищення віри в себе;
- зняття психоемоційного напруження;
- зниження рівня тривоги;
- вміння використовувати прийоми подолання стресу;
- вміння пристосуватися до нових умов життя.

Структура тренінгу:

Вступне слово ведучого

Вправа «Знайомство»

Прийняття правил роботи в групі

Вправа «Коли я відчуваю щастя»

Вправа «Мене хвилює...»

Вправа «Поділись досвідом»

Вправа «Практичні вправи на зниження тривоги та паніки»

Вправа «Малюнок антистрес»

Вправа «Побажання»

Рефлексія.

Хід проведення тренінгу із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців представлений у Додатку А.

Зазначимо, що тренінг проводився з учнями, які є як вимушеними переселенцями, так і мешканцями громади, що було спрямовано на покращення їх взаємодії між собою. Після проведення заняття нами знову було застосовано Методику визначення особистісної адаптованості школярів (автор А. Фурман). Звісно, що проведення одного тренінгового заняття суттєво не може змінити показники адаптації дітей вимушених переселенців. Але на формувальному

етапі експерименту певні позитивні результати були отримані. У таблиці 2.2 відповідні зміни представлені у комірках сірого кольору.

Зокрема, було отримано такі результати:

- показники адаптованості дітей, хоча і на низькому рівні, але підвищилися на 10%;
- показники дезадаптованості також змінилися (20%). Вони покращилися на ситуативному рівні (10%). Критичний рівень став відсутнім, його показники підвищилися до стійкого очевидного рівня;
- що стосується дітей вимушених переселенців, то у них показники адаптованості також покращилися. Рівень критичної дезадаптованості став відсутнім.

Загальний соціальний ефект за кількісними (у цифрах) показниками адаптованості складає у 90% дітей від 1 до 5 одиниць; у дітей вимушених переселенців цей показник склав від 1 до 4 одиниць.

Таблиця 2.2

Показники особистісної адаптованості дітей

Учень / учениця Код	Стать	Вид соціально- психологічної адаптації	Рівень функціонування особистісної адаптованості	Показники адаптованості	Соціальний ефект за результатами підсумкової діагностики
1	Чоловіча	Неадаптованість	Неочевидний	56	3
2	Жіноча	Адаптованість	Низький	61	3
3	Жіноча	Неадаптованість	Очевидний	40	0
4	Жіноча	Дезадаптованість	Ситуативний	34	1
5	Чоловіча	Неадаптованість	Неочевидний	51	5
6	Чоловіча	Неадаптованість	Очевидний	41	4
7	Чоловіча	Дезадаптованість	Стійкий очевидний	24	4
8	Жіноча	Неадаптованість	Неочевидний	52	1
9	Чоловіча	Адаптованість	Низький	57	4
10	Жіноча	Неадаптованість	Неочевидний	54	3

На рис. 2.1 представлено динаміку змін за кількісними показниками адаптованості дітей, які були отримані після проведення тренінгу із соціальної адаптації.

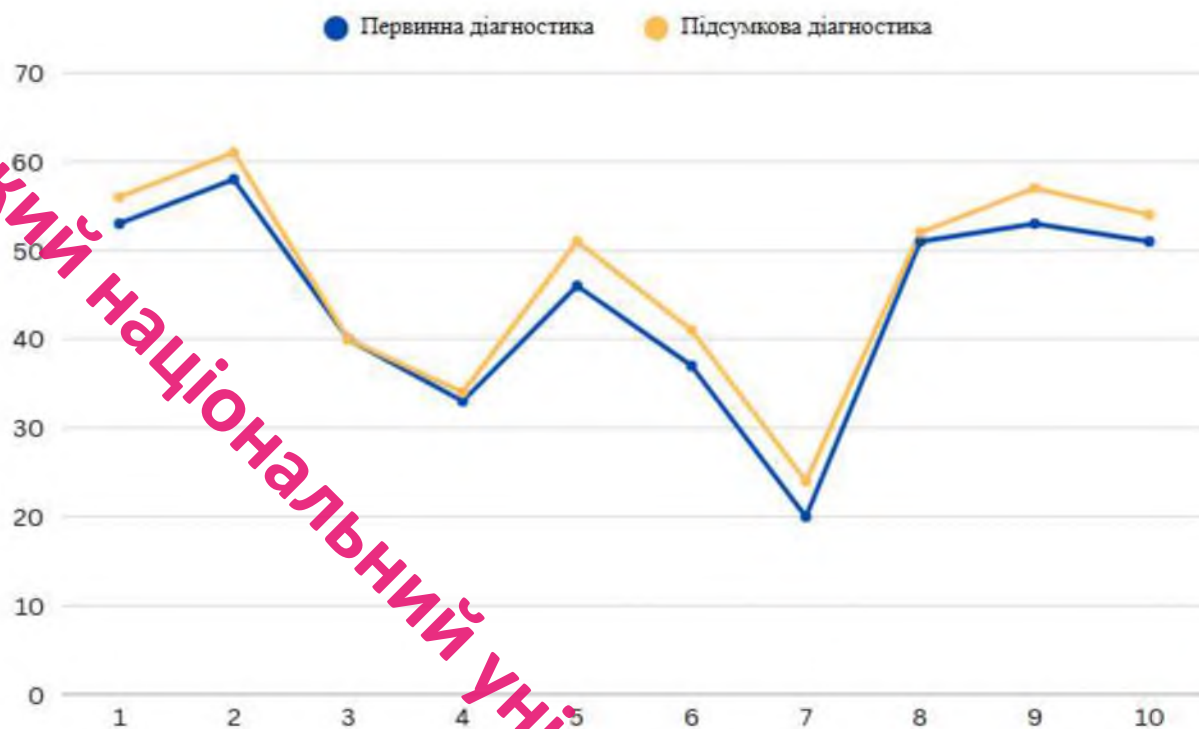


Рис. 2.1. Порівняння кількісних показників адаптованості дітей за результатами первинної і підсумкової діагностики

Отже, отримані результати після проведення тренінгу засвідчили, що навіть одне заняття здатне підвищити показники адаптованості у дітей вимушених переселенців. Звісно, така робота у закладі загальної середньої освіти повинна бути комплексною, системною, із залученням до заходів сім'ї дитини та спрямованою на моніторинг змін щодо соціальної адаптації дітей вимушених переселенців.

2.3. Рекомендації соціальним педагогам щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців

Перш ніж перейдемо до розробки рекомендацій соціальним педагогам щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців, порушимо певну логіку дослідження і розглянемо, що не рекомендовано робити під час спілкування з дитиною, яка зазнала вимушеного переміщення. На зазначених пунктах наголошує Всеукраїнський громадський центр «Волонтер».

НЕМОЖНА:

1. Розпитувати дитину про:
 - військові дії, які вона могла бачити, її відчуття під час сирен, вибухів, пострілів;
 - тих, хто залишився у неї в місцях ведення бойових дій;
 Для дитини це все – травмівні події, вона розповість про них, коли буде готова.
2. Порушувати особистісні кодони дитини:
 - обов'язково потрібно запитати, чи можна її, наприклад, взяти за руку, перш ніж це робити.
3. Проявляти нещирі емоції – це негативно може вплинути на стосунки з дитиною.
4. У присутності дитини:
 - обговорювати травмівні події, пов'язані з військовими діями;
 - використовувати ненормативну лексику.
5. Не ставити питання по типу:
 - «А як у тебе вдома було?», краще його замінити на: «Як тобі подобається?», «Як би тобі хотілося?» [32].

Проаналізувавши наявні наукові дослідження, досвід роботи Семидубського ліцею Семидубської сільської ради, враховуючи соціальні

виклики, які постають сьогодні в умовах війни, а також вищезазначені пункти щодо того, що не рекомендовано робити під час спілкування з дитиною, яка зазнала вимушеного переміщення, сформуємо певні пропозиції, які можна розглядати як рекомендації соціальним педагогам щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців:

1. Необхідно пам'ятати про:

- виснажливість досвіду переселення, що обмежує сили і можливості дитини під час навчання – відповідно, навчальні втрати у дітей вимушених переселенців можуть бути більшими, ніж у їх однолітків, які не полишали своїх домівок;
- мовні бар'єри, пов'язані з відсутністю умов і можливостей, перебуваючи до переселення на тимчасово окупованій території, навчатися на українській мові;
- наявність травматичного досвіду війни, що зумовлює потребу у створенні в закладі загальної середньої освіти безпечного, адаптивного, комфортного і підтримуючого середовища.

2. Потрібно пропонувати, а не нав'язувати допомогу:

- організація спілкування з дитиною та її батьками / особами, які їх замінюють;
- знайомство із закладом загальної середньої освіти (інформування про процес навчання, нормативні вимоги і правила, можливості самореалізації, до кого можна звернутися за допомогою);
- соціально-педагогічна підтримка, не акцентуючи увагу на статусі дитини як внутрішньо переміщеної особи, особливо не виокремлюючи її серед інших учнів класу;
- приділення уваги діагностиці навчальних втрат (виявлення ситуацій, коли діти тривалий час не мали можливості навчатися, перебуваючи на тимчасово окупованій території, проведення додаткових консультацій) [8];
- застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем дітей вимушених переселенців (співпраця і

координація дій з різними закладами, службами, установами, підрозділами щодо надання допомоги тим, хто її потребує);

– усунення перешкод для розвитку вимушено переміщеної дитини [4; 23].

3. Важливо:

– враховувати потреби, індивідуальні, вікові, гендерні, географічні, інші особливості, які впливають на процес соціальної адаптації вимушено переміщеної дитини;

– дотримуватися принципів конфіденційності, толерантності, врахування культурної різноманітності, інклюзивності;

– утримуватися від додаткових запитань і розмов, якщо дитина сама їх не ініціює (коли вона буде готова, вона сама про все розповість);

– з розумінням поставитися до переживань і поведінки дитини;

– залучати дитину до різних видів дозвілля та діяльності, коли вона відчуватиме себе в безпеці [22].

Практичне впровадження зазначених рекомендацій з урахуванням індивідуальних, вікових, гендерних, етнічних, культурних та інших особливостей дітей вимушених переселенців, їх проблем і потреб, сприятиме підвищенню ефективності процесу їх соціальної адаптації у закладі загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретичних і практичних засад соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти дозволило зробити такі висновки:

1. Соціальна адаптація дитини є системною відповіддю на тривалий і багаторазовий вплив зовнішніх і внутрішніх чинників. Сутність процесу адаптації полягає у пристосуванні дитини до норм, вимог і правил життя в соціумі з урахуванням її потреб та інтересів, вікових та індивідуальних особливостей. Зміст цього процесу складають такі поняття, як адаптування, адаптованість, адаптивний цикл, адаптивний ефект і адаптивна ситуація. Її результатом є досягнення балансу між організмом і середовищем, набуття нових механізмів, виховних установок, особливостей характеру, темпераменту, соціальна поведінка у межах визначеної більшістю норми.

2. Середовище закладу загальної середньої освіти є ефективним, інтегральним, мультискладним чинником розвитку особистості дитини у процесі здобуття освіти, який створює специфічне поле її взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу. Сутність адаптаційного періоду дитини в закладі загальної середньої освіти полягає в тому, щоб створити неминучий процес адаптації інтенсивнішим. Рівень ефективності цього процесу суттєво впливає на успішність навчальної діяльності, збереження фізичного і психічного здоров'я дитини. Середовище закладу загальної середньої освіти повинно бути для дитини безпечним, комфортним, адаптивним і підтримуючим.

3. Процес соціальної адаптації дітей вимушених переселенців є одним із найважливіших складників адаптації сім'ї за місцем переселення та передбачає активне пристосування дитини до умов нового соціального середовища; прийняття його норм і цінностей; формування адекватної системи стосунків; інтеграцію в нові соціальні групи. Розвиток адаптаційних можливостей дітей

вимушених переселенців залежить від рівня набуття ними особистісних якостей, засвоєння соціальних ролей, задоволення їх потреб, підвищення ресурсності сім'ї, залучення у діяльність приймаючої громади. Ядром соціально-педагогічних проблем дітей вимушених переселенців є тяжкий травматичний досвід, переживання якого ускладнюється необхідністю адаптуватися в новому освітньому середовищі. Діти вимушених переселенців, як діти, що пережили кризову ситуацію та потрапили в складні життєві обставини, потребують соціально-педагогічної підтримки, яка є важливим ресурсом підвищення їх життєстійкості.

4. Дослідження актуального стану соціальної адаптації дітей вимушених переселенців здійснювалося на базі Семидубського ліцею Семидубської сільської громади. У ході дослідження визначено, що такі складові як дитиноцентризм, раціональність, доцільність у виборі форм і засобів освіти та виховання для задоволення духовних запитів дитини, її пізнавальних й інтелектуальних можливостей та інтересів постають одним із принципів діяльності ліцею, а його стратегічне завдання полягає у: створенні безпечного і комфортного освітнього середовища, вільного від усіх форм насильства та дискримінації; забезпеченні рівності доступу до здобуття освіти усіх здобувачів та інклюзивності; збереженні фізичного і психічного здоров'я учнів. Аналіз результатів діагностики показників особистісної адаптованості дітей вимушених переселенців на констатувальному етапі експерименту засвідчив наявність рівнів критичної дезадаптації і неочевидної неадаптованості.

5. У ході дослідження було виявлено, що в роботі з дітьми вимушених переселенців підліткового віку ефективними є тренінгові заняття, які сприяють формуванню згуртованості учасників, розвитку у них впевненості у власних силах, підвищенню рівня соціальної адаптованості. Тому з дітьми вимушених переселенців підліткового віку було проведено тренінг із соціальної адаптації «Пошук внутрішніх ресурсів» (Л. Сімонова). Тренінг проводився з ними разом з дітьми, які є мешканцями громади, що сприяло їх більш оптимальній взаємодії. Результати підсумкової діагностики після проведення тренінгу

засвідчили підвищення показників адаптованості у дітей. Соціальний ефект за загальними кількісними показниками адаптованості дітей склав від 1 до 5 одиниць, у дітей вимушених переселенців – від 1 до 4. Вдалося досягти відсутності рівня критичної дезадаптованості у дітей вимушених переселенців. На основі цього було розроблено рекомендації соціальним педагогам щодо вдосконалення роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців, які включають у себе такі складові: що необхідно пам'ятати; яку допомогу потрібно пропонувати, а не нав'язувати; що є важливим у роботі з дітьми вимушених переселенців. Зазначені рекомендації є пропозиціями, практичне впровадження яких сприятиме вдосконаленню роботи із соціальної адаптації дітей вимушених переселенців у закладі загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація учнів до шкільного навчання. 1–10 класи / Уклад.: О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій; За заг. ред. Л. Д. Покроєвої. Харків: Вид-во «Ранок», 2011. 192 с.
2. Бацула Н. В., Кравченко Г. Ю. Створення освітнього середовища закладу загальної середньої освіти як засобу управління професійним розвитком учителів початкової школи. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків – м. Торунь, 3–4 бер. 2020 р.). Харків : ФОП Панов А. М., 2020. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/23695>
3. Братко М. В., Сіменик Є. С. Освітнє середовище закладу загальної середньої освіти як детермінанта професійної адаптації педагога. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 71. Т. 1. С. 92–98. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/71.1.18>
4. Бульковська В. Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям внутрішньо переміщених осіб. Психологічна служба Білоцерківської гімназії №15. 2023. URL: <https://salo.li/447d6d3> (дата звернення: 17.04.2025)
5. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. *Вісник «Соціогуманітарні проблеми людини»*. 2005. №1. URL: <https://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p091.php> (дата звернення: 10.05.2025)
6. Григоренко І.О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка». Полтава : ПНПУ, 2017.
7. Делікат А. Фактори успішної соціальної адаптації першокласників в умовах діяльності закладів освіти. *Наука. Освіта. Молодь*. 2019. С. 95–96. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2019/1/32.pdf (дата звернення: 26.04.2025)

8. Державна служба якості освіти України. Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки. URL: <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/> (дата звернення: 14.04.2025)
9. Деревеня Л. А. Особливості адаптації дітей із родин вимушених переселенців. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць / за заг. ред. О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. Вип. 7. С. 74–78. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/24302/1/15.pdf> (дата звернення: 05.05.2025)
10. Дереш В. С. Розвиток адаптаційних можливостей дітей ВПО в умовах війни: вітчизняний досвід. *Педагогічний альманах*. 2023. №54. С. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.37915/pa.vi54.498>
11. ДП «ІОЦ Мінсоцполітики України». ІОЦ. Аналітика. 2024. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics?dashboardName=idps> (дата звернення: 09.09.2024).
12. Жданович Ю. М. Особливості адаптації дітей вимушених переселенців. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21 (1). С. 204–214.
13. Здійснення освітнього процесу. Семидубський ліцей Семидубської сільської ради. 2025. URL: <https://salo.li/0Cdbd7D> (дата звернення: 14.04.2025)
14. Каньоса Н. Особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі. *Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 22 (1). Ч. 1. С. 119 – 125.
15. Карапузова І. В. Сутність поняття адаптація. 2008. URL: https://www.rusnauka.com/11_EISN_2008/Pedagogica/30675.doc.htm (дата звернення: 08.04.2025)
16. Лаврентьєва О. О., Скрипнік Л. В. Адаптивні підходи до організації інформаційно-консультативного середовища закладу вищої освіти. *Адаптивні процеси в освіті* : зб. матер. 6-го Всеукр. наук. форуму з міжнар. участю; за наук. ред. Г.В. Єльнікової, М.Л. Ростоки. Харків, Мачулин, 2021. Вип. 3. С. 64–68.

17. Лещук Б. Розвиток адаптаційних можливостей дітей вимушених переселенців. *Педагогіка* : зб. наук. пр. : матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (14 травня 2025 р.) / за ред. В. З. Антонюка, С. Ю. Чернети та ін.. Луцьк, 2025. 188 с.

18. Лиховид І. Адаптація до школи: як допомогти першачкам, п'ятикласникам (і не тільки) впевнено почати навчання. 2023. URL: <https://nus.org.ua/2023/08/30/adaptatsiya-do-shkoly-yak-dopomogty-pershachkam-pyatyklasnykam-i-ne-tilky-vpevneno-pochaty-navchannya/> (дата звернення: 08.04.2025)

19. Створення безпечного освітнього середовища. Семидубський ліцей Семидубської сільської ради. 2025. URL: <https://salo.li/65a7AF3> (дата звернення: 14.04.2025)

20. Особливості адаптаційного періоду учнів п'ятих класів до навчання у середній шкільній ланці: методична скарбничка (із творчого досвіду класного керівника Шарлай Наталії Олександрівни). 2020. URL: <https://naurok.com.ua/osoblivosti-adaptaciynogo-periodu-uchniv-5-h-klasiv-do-navchannya-u-seredniy-shkilniy-lanci-195203.html> (дата звернення: 14.04.2025)

21. Підлітки в евакуації: проблеми адаптації. URL: <https://vartozhyty.com.ua/blog/pidlitki-v-evakuacii-problemi-adaptacii> (дата звернення: 10.04.2025)

22. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 14.04.2025)

23. Про методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах: Лист Міністерства освіти і науки України №1/13007-24 від 22.07.2024. URL: [https://osvita.ua/doc/files/news/926/92613/Pro metodichni rekomendaciyi shodo socializaciyi.pdf](https://osvita.ua/doc/files/news/926/92613/Pro_metodichni_rekomendaciyi_shodo_socializaciyi.pdf) (дата звернення: 23.03.2025)

24. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін. ; за ред. Волинець Л. С. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.

25. Розлуцька Г., Куриця В. Адаптація та дезадаптація у новому освітньому середовищі дітей вимушених переселенців старшого дошкільного віку. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. Vol. 2. No. 3. Р. 7-13. DOI: [10.46299/j.isjel.20230203.02](https://doi.org/10.46299/j.isjel.20230203.02)

26. Сабат Н. В., Сабат Н. І., Тимків Д. І. Освітньо-виховне середовище закладу загальної середньої освіти як засіб національно-патріотичного виховання учнів старших класів. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 54. Т. 2. С. 159–162. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/54.2.31>

27. Сергєєва Н. В. Особливості адаптації дітей із сімей вимушених переселенців у загальноосвітньому закладі. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2018 рік / За ред. І.Д. Бежа, Р.В. Малиношевського. Вип.7. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. С. 226–228.

28. Силкіна С. А. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 69–79. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-3\(181\)-69-79](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-3(181)-69-79)

29. Сіленко А .О., Чусова О. М. Особливості юнацького віку, які впливають на розвиток особистісної рефлексії. *Габітус*. 2023. Вип. 54. С. 92 – 97. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.54.17>

30. Сімонова Л. А. Тренінг «Пошук внутрішніх ресурсів» для дітей ВПО. 2023. URL: <https://vseosvita.ua/library/treninh-poshuk-vnutrishnikh-resursiv-dlia-ditei-vpo-651579.html> (дата звернення: 14.04.2025)

31. Семидубський ліцей Семидубської сільської ради. 2025. <https://semjudubju.home.blog/> (дата звернення: 14.04.2025)

32. Строева Н. Козлова А., Янковець В. Як допомогти внутрішньо-переміщеним дорослим та дітям, яких зустрічає ваша громада. ВГЦ «Волонтер», 2022. URL: <https://salو.li/75a6Cf7> (дата звернення: 12.04.2025)
33. Сьомкіна І. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців: стан та перспективи. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. №11. С. 102–105.
34. Татьянчиков А. Соціально-психологічна адаптація підлітків на етапі переходу до навчання в основній школі. *Наукові записки УКУ*. Львів, 2017. Серія: «Педагогіка. Психологія». Вип. 2. С. 83–91.
35. Фесенко У. Адаптивне освітнє середовище інклюзивної установи освіти. 2018. URL: https://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post24_24.html (дата звернення: 10.04.2025)
36. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості: Наукове видання. Тернопіль: «Економічна думка», 2000. 197 с.
37. Центр аналітично-методичного та матеріально-технічного забезпечення розвитку освітніх закладів області. Безпечне середовище закладу освіти. URL: <https://rozvytok-osvity.te.ua/bezpechne-osvitnye-seredovyshche-zakladu-osvity/> (дата звернення: 12.04.2025)
38. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. Київ, 2018. 56 с.
39. Школа №4 міста Гайсина. Адаптація дітей-першокласників до навчання у школі. URL: <https://sch4.gnedu.vn.ua/adaptatsiia-pershoklasnykiv/> (дата звернення: 14.04.2025)
40. Яремчук Н.Л. Соціальна адаптація дітей-переселенців в умовах дошкільного навчального закладу: метод. посібник. Вінниця: КУ «ММК», 2017. 77 с.
41. Jones R., Kreppner J., Marsh F., Hartwell B. Supporting behaviour and emotions in school: an exploration into school staff perspectives on the journey from punitive approaches to relational-based approaches. *Emotional and Behavioural*

Difficulties. 2024. Vol. 29. Issue 1–2. P. 82–98. DOI:
<https://doi.org/10.1080/13632752.2024.2354021>

42. Schonert-Reichl K. A., LeRose M. Considering Resilience in Children and Youth: Fostering Positive Adaptation and Competence in Schools, Families, and Communities: Discussion Paper for The Learning Partnership. *The National Dialogue on Resilience in Youth*. 2008. URL: <https://sal0.li/0505C6e> ((Last accessed: 10.0.42025)).

Додаток А

**ТРЕНІНГ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ
ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ
«ПОШУК ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ» [30]**

ХІД ПРОВЕДЕННЯ

Ведучий. Сьогодні на занятті ми з вами поділимося одне з одним досвідом та набудемо нового, а також навчимося долати труднощі, мислити позитивно, знайдемо нових друзів та проведемо цікаво час.

Вправа «Знайомство»

Діти по черзі (передають по колу маленький м'ячик) називають своє ім'я, клас та своє хобі.

Прийняття правил роботи в групі.

- Приймаємо правила роботи:
- Бути тут і тепер;
- Прийняття думки іншої людини;
- Не перебивати того, хто говорить;
- Дотримуватись часу роботи та ін.

Вправа «Коли я відчуваю щастя»

Кожен учасник заповнює бланк «Коли я відчуваю щастя» та по черзі озвучує свої відповіді та показує малюнки на бланку.

Вправа «Мене хвилює..»

Діти записують на листочках ситуацію, яка їх хвилює. Листочки складаємо в коробочку. Перемішуємо. Кожен тягне по листочку та спробує дати пораду, як вирішити цю ситуацію. Ведучий допомагає.

Вправа «Поділись досвідом»

Кожен має намалювати те, що йому допомагає покращити настрій та знизити внутрішню тривогу. Обговорення.

Вправа «Практичні вправи на зниження тривоги та паніки»

Ведучій розповідає і показує вправи на зняття тривоги та паніки. Діти повторюють.

Вправа «Малюнок антистрес»

Дітям потрібно намалювати вправи, які вони найбільше запам'ятали і передають свої малюнки іншим учасникам. Кожен має вгадати і показати, які вправи там зображені.

Вправа «Побажання»

Кожен отримує зірку, в середині пише своє ім'я. А на промінчиках учасники пишуть гарні побажання кожному.

Рефлексія

Після обговорення потрібно зробити висновок, що у світі є багато речей, які ти неспроможний змінити, однак можна змінити ставлення до них.